

Fin de siècle a zmatky našeho konce století

JASNA HLOUŠKOVÁ

„My pozdě narození jsme přestali věřit v pravdu,“ napsal ve svém debutu *Chopin und Nietzsche – Zur Psychologie des Individuums*, vydaném v Berlíně v roce 1892, jeden z výrazných reprezentantů evropské moderny Stanisław Przybyszewski. „Přišli jsme až tehdy, když už se všechno důležité pro svět i pro lidi stačilo odehrát. Ocitli jsme se mimo historii,“ řekla v r. 1995 v jednom interview mladá polská autorka Oľga Tokarczuková, která žije a píše v malé obci na česko-polském pomezí. Mohlo by se tedy zdát, že pocity „pozdí doby“, jak ji nazývá Václav Bělohradský, trvají již více než celé století.

Noetická skepse a všeobecně pocítovaná deziluze byly koncem minulého století reakcí na selhání pozitivistické vědy. Namnoze souvisely s rozpadem do té doby platných hodnotových kategorií (sociální hnutí, emancipace žen, úpadek tradičního modelu rodiny), s krizí racionalismu a vůbec se změnami v celé struktuře společnosti od ekonomiky a politiky přes oblast mravů až po nové chápání role umění.

Současný konec století s sebou zřejmě přináší rovněž rozčarování, tentokrát z faktu, že v oblasti kultury už stěží lze – alespoň podle některých – něco zcela nového očekávat nebo vytvořit. Mimo to, tak jako kdysi selhal historický optimismus pozitivistů, zjišťujeme i my, že náš svět je příliš komplikovaný, než aby se dal jednoduše pochopit či uchopit. Žádný univerzální model nefunguje, ani nejnovější vymoženosti špičkové techniky či informační exploze problémy nevyřeší. Přestože ve sféře umění a mravů je téměř „vše dovoleno“, nelze se vyhnout zklamání, neboť na druhé straně „nic neplatí“. Sociální inženýrství se ocitlo ve slepé uličce, velikášské kolektivistické představy se zhroutily, individuum je ponecháno samo sobě, a jak se ukazuje, často nedokáže unést ani svou svobodu, ani odpovědnost. „Proč ustoupila důvěra v modernu [rozuměj v širším, nikoli pouze literárním slova smyslu, J. H.] všeobjímající stísněnosti?“ táže se filozof Łeszek Kořakowski v eseji příznačně nazvaném *Moderna na lavičce obžalovaných*. A pokračuje: „Lhostejno na jakou oblast života pomýšlíme, stále v nás přirozený instinkt budí otázku: Co tady nehraje? Co není v pořádku s Bohem, s demokracií, se socialismem, s uměním, se sexem, s rodinou, s hos-

podářským růstem? Zdá se, jako bychom celý čas žili v pocitu všezahlcující krize, aniž bychom byli schopni jasně postihnout její příčiny, pokud odhlédneme od laciných, zdánlivých řešení a hesel. Může být pár optimistů, kteří nacházejí dychtivé publikum a stávají se rychle populární. Mezi intelektuály to vzbuzuje smích. My dáváme přednost tomu, vidět to černě“ (Kolakowski 1992).

Snad tu spolupůsobí i jakýsi mýtus konce století – představa konce věku inspiruje lidskou fantazii, takže se objevují analogická gesta jako v době fin de siècle: fascinace prorocstvími, zejména o očekávaném konci světa, okultními vědami, tajemnými médii, jako byla kdysi slavná madam Blawatská. Krize hodnot zároveň vyvolává potřebu alternativního duchovního hledání, lidé se opět zajímají o východní nauky, o astrologii, množí se nejrozmanitější sekty a úspěchy slaví léčitelé všeho druhu. V opozici k oficiálně uznávané vědě či školní medicíně tak nastává obrat k osobitě pojaté metafyzice, vzrůstá vliv rozmanitých subkultur, které chtějí nahradit obecně vžitě modely nebo je přímo negují.

Ovšem stejně tak jako shledáváme podobnosti, mohli bychom mezi oběma konci století nalézt i rozdíly. Odlišné je např. postavení umělce a vztah umělce a společnosti – znak pro fin de siècle tak signifikantní a samotnými symbolisty a dekadenty opakovaně akcentovaný. Charakteristickou formací moderny byly umělecké bohémy, které svým nevázaným životním stylem přitahovaly pozornost a jítřily představivost spořádaných občanů. Připomeňme alespoň berlínskou bohému s legendárním Peterem Hillem a jeho přítelkyní Else Lasker-Schülerovou, německo-skandinávskou bohému, která se scházela v berlínské hospůdce Zum Schwarzen Ferkel a k níž náleželi Meier-Graefe, Przybyszewski, Munch a Strindberg, kristiánskou bohému Hanse Jaegera a Christiana Krogha, proslulou konfiskacemi skandálních románů a soudními procesy, či konečně krakovskou bohému, soustředěnou kolem Stanisława Przybyszewského a časopisu *Życie*.

Tito lidé se bez ohledu na národnost vzájemně stýkali, psali si, přispívali do těchže časopisů, četli navzájem svá díla. Určité motivy a symboly se – jak je notoricky známo – vyskytovaly v tvorbě celé evropské moderny, jak literární, tak výtvarné. Vezměme už samotné názvy – *Confiteor* je titul Macharovy sbírky i Przybyszewského manifestu v *Życiu*, týž Przybyszewski píše *Androgyne* stejně jako Péladan, *Salome* nacházíme u Wildea, Kasprowicze, Muncha, Gustava Moreaua, M. Klingera či T. F. Šimona. Pozoruhodnější však je, že i pobouřené reakce na modernu byly bez ohledu na zemi původu analogické. Tak např. Machar je po vydání *Confiteor* označen za „literárního bídáka“, který „lidské společnosti neméně nebezpečný jest svým perem než anarchista, socialista, nihilista dýkou, olovem, dynamitem“ (Nedvídek 1886/87). Stanisław Tarnowski, pro-

fesor Jagellonské univerzity, se zase po vydání v Krakově nesmírně populárních Tetmajerových veršů táže: „Co by řekl pan Tetmajer, kdyby se někdo nadchl pro jeho ideály, polil mariánský kostel benzinem a zapálil?“ (srov. Boy Želeński 1983). A Wilhelm Feldman, vydavatel krakovské *Krytyky*, oproti *Życiu* značně umírněné, je obviněn z propagace „zvláště nebezpečné socialistické doktríny zvané dekadencí“. Autoři od Maeterlincka po Przybyszewského jsou v tisku přirovnáváni k narkomanům a chovancům psychiatrických léčeben (Weyssenhoff 1891: 124), k hysterikům, blábolícím v horečce (Jeske-Choinski 1895: 161), či rovnou nazýváni zvrhlíky, darebáky, opilci, co kazí mládež, „která spolu s Tebou [tj. Przybyszewským] pila, sváděla cizí ženy nebo je střílela“ (Niemojewski 1902).

Takové vášnivé reakce by jen stěží současná literatura, jakkoli nekonvenční a třeba i protispolečenská, dokázala vyvolat. Spisovatel už není onen estét a kacíř, který pobuřoval měšťáky, pohrdal profánním davem a za jedinou nedotknutelnou věc považoval své čisté, neslužebné, individualistické umění nejlépe s velkým U. Literaturou lze dnes společnost jen těžko šokovat. Jedno však mají dnešní mladí autoři s tehdejšími umělci přesto společné – a to je důraz na subjektivitu, individualismus a autobiografičnost, která je někdy až nemilosrdně upřímná a otevřená. Autoportrét pisatele (např. u Třešňáka, Topola, Boučkové či Viewegha, kteří se liší postoji i stylem) je samozřejmě jiný než na konci 19. století, ale propojení vlastní existence a tvorby a hledání nových způsobů narace o sobě samém jsou do jisté míry obdobné.

Obdobný je i akcentovaný vztah k Evropě a evropanství, téma v posledním desetiletí tak frekventované. Koncem minulého století již Sládkův a Vrchlického *Lumír* „otvíral okna do Evropy“. Moderna tuto základní orientaci znovu artikulovala. Už v prvním dopise Procházce z 9. října 1895, v němž Przybyszewski kladně odpovídá na žádost o autorizaci překladu stati *Chopin und Nietzsche* a současně prosí o uveřejnění několika slov o *De profundis* v *Moderní revui*, čteme: „Koncem měsíce vyjde má práce, tištěná v omezeném počtu exemplářů. Není to nic pro veřejnost. Jenom pro pravé Evropany. Poněkud ve stylu *Totenmesse*, ale mnohem odvážnější“ (Przybyszewski 1997: 179). V následujícím dopise odpovídá na Procházkův dotaz ohledně nové norské literatury: „Doporučoval bych Vám nejevropštějšího jedince z mladé generace – Monse Lie [...]“ (ibid.: 180). Také *Moderní revui* hodnotí Przybyszewski vždy v evropském kontextu: „Vždyť takhle pěkné, tak plnohodnotné, po všech stránkách umělecké číslo nevydal žádný evropský časopis,“ píše Procházce na podzim 1896 (ibid.: 194). V září 1896 sděluje Alfredu Mombertovi: „O Vaší nádherné knize jsem napsal delší esej, který vychází zároveň německy i česky, V *Die Zeit*

a v *Moderní revui*, jednom z nejkrásnějších evropských časopisů. “A posléze Mombertovi referuje: „[...] moji stat o Vás otiskl nejlepší evropský časopis, jistá česká revue“ (ibid.: 270).

Przybyszewski si všimá i českých básníků, Zeyera, Hlaváčka a zejména Březiny. V dubnu 1896 děkuje Procházkovi za nejnovější čísla *Moderní revue* a táže se: „Kdo je to Otokar Březina? Zdá se, že je to velice zajímavý, velice nadaný člověk. Řada jeho věcí mne silně zasáhla“ (ibid.: 185). Na jaře následujícího roku čteme v dopise Macieji Szukiewiczovi: „Březinu znám velmi dobře [...] Je to skutečně mocný a nezvyklý talent, a především veskrze originální“ (ibid.: 200). V listopadu 1897 chválí Procházkovi Březinovu knihu, vydanou nákladem *Moderní revue*, a v květnu 1898 v dopise z Paříže si mu stěžuje na tamní uměleckou scénu a dodává: „Váš Březina je mnohem lepší než oni všichni dohromady. Jeho báseň v *Moderní revui* – to je arcidílo“ (ibid.: 215, 222).

Kupodivu je to i naopak – Březina projevuje překvapivé pochopení pro Przybyszewského. V dopise S. Bouškovi z 18. října 1896 píše: „Przybyszewského článek v 1. č. *MR* je krásný. Przybyszewski je duch podivuhodně hluboký, chorobně hluboký, chcete-li, ale má místa prudké, démonické sugesce, se svítícími ohnisky, z nichž vyzarují nesmírně dlouhé paprsky. Musím to z uměleckého hlediska přiznat, třeba bych o některých věcech měl jiné mínění. Jeho koncepce duše, jak ji fixoval na některých místech ve studiích *Neznámý* a *Chopin a Nietzsche*, náleží k nejpronikavějším a nejsmělejšími pohledům do hlubin, s nimiž se můžeme setkat v mladé literatuře. To jsou věci, kde zájem umělecký s vědeckým jsou v rovnováze“ (Holman 1997: 57). Březina zůstal věren i *Moderní revui*, Procházku považoval za přítele a nikdy mu nezapomněl, že jako 2. svazek *Knihovny MR* vydal *Tajemné dálky* v době, kdy o ně jiní nakladatelé nejevili zájem. „Umělci kolem *MR* jsou mladí lidé, kteří probíhají svou evolucí. Mnozí z nich mají nepopíratelný talent, všichni skorem lásku k umění. Nikdy nezapomenu, že byli první, kteří mi svým časem stiskli ruku,“ odpovídá v prosinci 1896 Bouškovi na dotaz, proč píše do *Moderní revue* (ibid.).

Moderní revui skutečně dělali velice mladí lidé – Procházkovi bylo v době jejího založení pětadvacet, Karásek byl ještě mladší. Dnes se vše jeví jako jasné, ale na své současníky mnozí z nich působili jako outsideři, jejich práce byly čteny v úzkém okruhu. I později uznávaný Březina po vydání *Tajemných dalek* zažíval nezájem a zklamání a nedělal si iluze ani o připravované sbírce *Svítání na západě*: „[...] ukázky z ní nebudou, jak myslím, nikterak na závadu. Upozorní na ni těch několik lidí, kteří se o mou poezii zajímali, a jiný mou knihu tak jako tak nekoupí,“ píše na jaře 1896 Procházkovi. Navíc, jak dokládá svědectví F. V. Krejčího, bojovnost projevovali mladí umělci spíš ve svých

kritikách a manifestech nežli v reálném životě: „Byla to generace hned od počátku nesmírně vážná a smutná [...] Její společné projevy nerodily se z bouřlivého bohémského rozmaru u stolů v kavárnách a vinárnách [...] Její představitelé byli lidé žijící v ústraní, zčásti i zapadlí na venkově, s letorami pramálo světáckými, lidé svým chimérám propadlí, jen ve světě idejí výbojní a neústupní, ale vůči světu skutečností celkem pasivní a nepraktičtí. Byli spíše plaší, nedůvěřiví a svým vlastním já absorbováni než společenští, osobně se mnoho neznali a k hospodské kamarádii, která bývala povždy specialitou českého literárního života, nikdy nedospěli“ (Krejčí 1901). Podobně to cítil i Karásek: „Podnes je mi záhadou, kde se vzala ve mně pojednou ta kritická odvaha, v hochu celkem nevýbojném, plachém, stranou lidí žijícím [...]“ (Karásek 1994: 33). Přesto okruh *Moderní revue* vytvořil na sklonku 19. století časopis, který v tehdejší středoevropském kontextu (třeba ve srovnání s vídeňskou *Die Zeit*) působil svým obsahem, výtvarnými materiály i grafickou úpravou zcela mimořádně – a stejně tak to platí i o převážné většině tvorby generace devadesátých let.

Literatura

BOY ŹELEŃSKI, Tadeusz

1983 *Znasz-łi ten kraj...* (Wrocław–Kraków)

HOLMAN, Petr

1997 „Březina v Moderní revui“, *Literární archiv*, č. 28, Z času Moderní revue, str. 49–68

JESKE-CHOINSKI, Teodor

1895 *Maurycy Maeterlinck*. Rozłam w zyciu i literaturze (Warszawa: Studium)

KARÁSEK ze Lvovic, Jiří

1994 *Vzpomínky* (Praha: Thyrsus)

KOŁAKOWSKI, Łeszek

1992 „Moderna na lavici obžalovaných“, *Tvar*, č. 10, str. 13

KREJČÍ, František Václav

1901 „Deset let mladé literatury“, *Rozhledy* 11, č. 1–6

NEDVÍDEK, Josef

1886/87 „Confiteor“, *Vlast*, str. 566

NIEMOJEWSKI, Andrzej

1902 „Prorok wykołjenców“, *Głos*, č. 5

PRZYBYSZEWSKI, Stanislav

1997 *Paměti, korespondence* (Praha: Aurora)

TOKARCZUKOVÁ, Oľga

1995 „Zdarzyło sie i juz“, *Polityka–Kultura*, č. 5, str. 1

WEYSSENHOFF, Józef

1891 *Nowy fenomen literacki* (Warszawa)